

Running Head: TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE
RELATIE TUSSEN PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

Universiteit Utrecht

Master Klinische Kind- en Jeugdpsychologie

THESIS

Temperamentseigenschappen van kleuters als moderatoren in de relatie tussen psychologische
controle en internaliserend en externaliserend gedrag

Elise Kops 3967433

23-6-2016

Begeleider: Meike Slagt

Tweede beoordelaar: Annerieke Oosterwegel

Abstract

Deze longitudinale studie richtte zich op temperament als kwetsbaarheidsfactor in de relatie tussen psychologische controle en probleemgedrag. Hierbij werd verwacht dat kleuters met een hoog angstig temperament sneller internaliserend gedrag zouden ontwikkelen, en dat kleuters met een temperament gekenmerkt door frustratie sneller externaliserend gedrag zouden ontwikkelen wanneer zij werden blootgesteld aan psychologische controle. De steekproef bestond uit 291 Nederlandse kleuters, waaronder 150 jongens en 141 meisjes ($M_{leeftijd} = 4,80$ jaar, $SD_{leeftijd} = 0,60$ jaar). Om internaliserend en externaliserend gedrag te voorspellen zijn multiple hiërarchische regressieanalyses uitgevoerd, waarbij werd gecontroleerd voor de stabiliteit van het gedrag. Uit de resultaten bleek dat in huidige studie geen bewijs kon worden gevonden voor temperament als moderator in de relatie tussen psychologische controle en probleemgedrag. Daarentegen kwam naar voren dat een hoge mate van frustratie een voorspeller was voor meer externaliserend gedrag en dat probleemgedrag stabiel bleef gedurende 21 maanden. Deze studie benadrukt het belang van verder onderzoek naar de omstandigheden waaronder psychologische controle gerelateerd is aan probleemgedrag.

Inleiding

Om probleemgedrag te verklaren zijn meerdere invalshoeken mogelijk. Enerzijds heerst het idee dat mensen die een mentale stoornis ontwikkelen in aanleg verschillen van degenen die dat niet doen (Colhoun, McKeigue & Davey Smith, 2003). Anderzijds wordt stress gezien als een belangrijke factor in een deficiënte psychologische ontwikkeling, waarbij negatieve levenservaringen en stressvolle gebeurtenissen vooraf gaan aan mentale stoornissen (Rutter, 1985). Toch ontwikkelen niet alle mensen in dezelfde stressvolle omstandigheden probleemgedrag. Steeds meer onderzoek richt zich op de interactie tussen genetische aanleg en omgevingsfactoren in het voorspellen van probleemgedrag (Moffitt, 2005). In de jaren '60 zijn deze twee theorieën voor het eerst samengebracht in het diathese-stress model (Monroe & Simons, 1991). Het uitgangspunt van dit model is dat sommige mensen in aanleg een bepaalde diathese of kwetsbaarheid (bijv. een bepaald genotype of een moeilijk temperament) bezitten en anderen niet, de zogenaamde veerkrachtigere mensen. Onder stressvolle omstandigheden is het waarschijnlijker dat de kwetsbaardere personen probleemgedrag zullen ontwikkelen, en minder waarschijnlijk dat de veerkrachtigere personen dat zullen doen. In een omgeving die niet gekenmerkt wordt door stress zouden zowel de kwetsbaardere als veerkrachtigere personen geen probleemgedrag ontwikkelen (Monroe & Simons, 1991). Aanvankelijk werd gedacht dat stress de diathese activeert, waarop de stoornis aanvangt. Recent onderzoek toont hiernaast aan dat de diathese de mate waarin stress invloed heeft op probleemgedrag beïnvloedt. Zo zou de kwetsbaarheid van kinderen bepalend zijn voor de mate waarin nadelig ouderschap samenhangt met probleemgedrag (Zuckerman, 1999).

Huidig onderzoek richt zich op een hardvochtige ouderschapsstijl die zowel wordt geassocieerd met internaliserend als met externaliserend gedrag; psychologische controle (Morris, Silk, Steinberg, Avenevoli & Essex, 2002), gedefinieerd als “controlepogingen die de psychologische en emotionele ontwikkeling van het kind belemmeren” (Barber, 1996, p. 3296). Psychologische controle is opvoedgedrag waarbij o.a. het onttrekken van liefde en warmte, het aanpraten van schuldgevoelens en het opwekken van angst centraal staat (Barber, 1996). Naar psychologische controle als omgevingsstressor is veel onderzoek gedaan onder adolescenten, maar het is ook aannemelijk dat het van invloed is op kleuters. Tevens heerst de vraag of specifieke kwetsbaarheidsfactoren probleemgedrag kunnen voorspellen. In huidig onderzoek wordt daarom gekeken of bepaalde kleuters kwetsbaarder zijn dan anderen voor psychologische controle; en zo ja of kwetsbaardere kinderen, meer dan veerkrachtigere kinderen, internaliserend of externaliserend gedrag ontwikkelen bij blootstelling aan

psychologische controle. Hierbij wordt aandacht besteed aan unieke kwetsbaarheidsfactoren die maken dat een kind ofwel internaliserend dan wel externaliserend gedrag vertoont.

Psychologische controle en internaliserend gedrag

Psychologische controle staat een gezonde psychologische ontwikkeling in de weg, doordat het gevoelens van autonomie, waarbij het kind vrij is om eigen gedachten en gevoelens te ervaren, waarderen en uiten, ondermijnt (Barber, Stolz, Olsen, Collins & Burchinal, 2005). Een onvermogen om eigen beslissingen te nemen en het gevoel hebben onderdrukt te worden lokt het ontwikkelen van internaliserende symptomen uit (Silk, Morris, Kanaya & Steinberg, 2003). Internaliserend gedrag, gekenmerkt door stoornissen in stemming of gedrag die naar binnen gericht zijn (Junger, 2003), wordt inderdaad in verband gebracht met psychologische controle (Barber, 1996; Barber, Olsen & Shagle, 1994; Van Der Bruggen, Stams & Bögels, 2008). Deze ouderschapstechniek wordt geassocieerd met depressieve symptomen (Barber, et al., 2005), angst (Pettit, Laird, Dodge, Bates & Criss, 2001) en een verminderd zelfvertrouwen (Conger, Conger & Scaramella, 1997).

Onderzoek richt zich grotendeels op de gevolgen van psychologische controle voor adolescenten; zij streven naar zelfstandigheid en de adolescentie is een kwetsbare periode voor het ontwikkelen van probleemgedrag (Cicchetti & Rogosch, 2002). Daarentegen heeft psychologische controle ook gevolgen voor jonge kinderen, die zich in een stadium bevinden waarbij vasthouden en loslaten van de ouder een belangrijke afweging wordt (Steenbeek, 2011). Zo vertonen peuters, kleuters (Olsen, et al., 2002), basisschoolkinderen (Stone, Otten, Janssens, Soenens, Kuntsche & Engels, 2013) en vroege adolescenten (Matte-Gagné, Harvey, Stack & Serbin, 2015) die psychologische controle ervaren meer internaliserend gedrag.

Er zijn verdeelde resultaten over de exclusiviteit van het verband tussen psychologische controle en probleemgedrag. Zo blijkt uit enkele studies dat psychologische controle gelinkt is aan internaliserend en niet aan externaliserend gedrag (Barber, Olsen & Shagle, 1994; Silk, et al., 2003). Overige studies zijn minder eenduidig; meerdere psychosociale problemen worden waargenomen onder kinderen en adolescenten wiens ouders psychologische controle toepassen (Barber, 1996; Barber, et al., 2005).

Psychologische controle en externaliserend gedrag

Het ondermijnen van de behoefte aan autonomie van het kind als onderdeel van psychologische controle is tevens gerelateerd aan meer externaliserende symptomen zoals agressief, storend en impulsief gedrag. Als uiting van de onderdrukking door ouders vertonen zij opstandig en tegendraads gedrag, waarbij zij zich willen afzetten van de controlerende

ouders (Grolnick & Ryan, 1989). Zo werkt de wil van ouders om hun kind te controleren contraproductief. Echter, in vergelijking met internaliserend gedrag is slechts een klein deel van het onderzoek gericht op externaliserend gedrag (Olsen et al., 2002). Enkele studies tonen een samenhang tussen externaliserend gedrag, gekenmerkt door verstoord gedrag dat naar buiten is gericht, zoals agressie of oppositioneel gedrag (Junger, 2003), en psychologische controle aan (Barber, 1996). Deze ouderschapstechniek wordt geassocieerd met delinquentie (Pettit, et al., 2001), antisociaal gedrag (Barber, et al., 2005), fysieke agressie op kleuterleeftijd (Joussemet, Vitaro, Barker, Côté, Nagin, Zoccolillo & Tremblay, 2008) en externaliserend gedrag op basisschoolleeftijd (Stone, et al., 2013) en tijdens de vroege adolescentie (Matte-Gagné, et al., 2015).

Kwetsbaarheid gericht op temperament

Kwetsbaarheid wordt in dit onderzoek bekeken vanuit temperament, gebaseerd op de theorie van Rothbart (Mervielde & De Pauw, 2012). Temperament, bepaald door onderliggende psychobiologische processen, is stabiel over tijd en situaties. Rothbart (1991) definieert temperament dan ook als een algemene persoonlijke stijl van reageren op de wereld en daarmee als individuele verschillen in reactiviteit en zelfregulatie. In huidig onderzoek worden individuele verschillen in negatieve reactiviteit uitgelicht; gedefinieerd als de neiging van het kind om in stressvolle omstandigheden een hoog emotionele reactie te geven, zoals boosheid, prikkelbaarheid, angst of verdriet (Rothbart, Ahadi, & Hershey, 1994). Kinderen met een hoge mate van negatieve reactiviteit ontwikkelen eerder internaliserend en externaliserend gedrag (Eisenberg, Fabes, Guthrie, Murphy, Maszk, Holmgren & Suh, 1996).

Onderzoek naar negatieve reactiviteit suggereert dat verschillen in reactiviteit bepaald worden door sensitiviteit van neurologische systemen. Neurologische systemen bepalen hoe men omgaat met een stressvolle situatie. Meer boosheid en prikkelbaarheid wordt waargenomen bij een kind met een sensitiever gedragsactivatiesysteem, terwijl meer angst en verdriet wordt waargenomen bij een kind met een sensitiever gedragsinhibitiesysteem (Buss & Goldsmith, 1998). Onder stressvolle omstandigheden zouden bij kinderen met een sensitiever gedragsactivatiesysteem, wellicht andere uitkomsten verwacht worden dan bij kinderen met een sensitiever gedragsinhibitiesysteem. Zo blijkt dat een hoog sensitief gedragsactivatiesysteem nauw in verband wordt gebracht met externaliserend gedrag (Hundt, Kimbrel, Mitchell & Nelson-Gray, 2008) en dat een hoog sensitief gedragsinhibitiesysteem in verband wordt gebracht met internaliserend gedrag (Scholten, van Honk, Aleman & Kahn, 2006; Sportel, Nauta, de Hullu & de Jong, 2013). Verschillende temperamentstrekken blijken

verschillende probleemgedragingen te voorspellen: angst is gerelateerd aan internaliserend gedrag meer dan aan externaliserend gedrag en frustratie is gerelateerd aan externaliserend gedrag meer dan aan internaliserend gedrag (Bates, Pettit, Dodge & Ridge, 1998).

Psychologische controle, internaliserend gedrag en angst

Het verband tussen psychologische controle en internaliserend gedrag lijkt niet eenduidig. Bepaalde kinderen lijken kwetsbaarder dan andere kinderen voor psychologische controle (Kochanska, Boldt, Kim, Yoon & Philibert, 2015). Kwetsbaarheid wordt in het geval van internaliserend gedrag onderzocht met de temperamentseigenschap angst. Temperamentstrekken kunnen modereren tussen omgevingsstress en internaliserend gedrag (Compas, Connor-Smith & Jaser, 2004). Zo lijken kinderen met een hoog angstig temperament kwetsbaarder te zijn voor psychologische controle, dan kinderen met een laag angstig temperament (Kiff, Lenqua & Zalewski, 2011). Kinderen met een temperament gekenmerkt door inhibitie zijn kwetsbaarder voor het ontwikkelen van depressie en angst en zijn ontvankelijker voor psychologische controle, waarbij ze meer interpersoonlijke stress ervaren (Abaied & Emond, 2013). Tenslotte blijkt dat een angstig temperament een belangrijke voorspeller is voor de mate waarin psychologische controle gerelateerd is aan internaliserend gedrag (Colder, Lochman & Wells, 1997).

Psychologisch controle, externaliserend gedrag en frustratie

Ook het verband tussen psychologische controle en externaliserend gedrag lijkt niet eenduidig. Bepaalde kinderen lijken ontvankelijker dan andere kinderen voor psychologische controle (Bates, et al., 1998; Kochanska, et al., 2015). Kwetsbaarheid wordt in het geval van externaliserend gedrag onderzocht met de temperamentseigenschap frustratie. Kinderen die hoog scoren op frustratie lijken kwetsbaarder voor psychologische controle, dan kinderen die laag scoren op frustratie (Kiff, Lenqua & Zalewski, 2011). Relatief weinig onderzoek richt zich op frustratie als kwetsbaarheidsfactor voor psychologische controle, meer onderzoek richt zich op overige ouderschapsstijlen. Kinderen met een frustratievol temperament lijken kwetsbaarder voor het ontwikkelen van externaliserend gedrag als hun ouders een onresponsieve, inconsequente en autoritaire manier van opvoeden aanhouden (Kochanska & Kim, 2013; Lengua, 2008; Zhou, et al., 2004). Deze ouderschapstechnieken vertonen overlap met psychologische controle; allen bevatten elementen als weinig warmte, afwijzing en beperking van de autonomie ontwikkeling (Barber, 1996; Lengua, 2008; Zhou, et al., 2004). Dit maakt het aannemelijk dat een frustratievol temperament de samenhang tussen psychologische controle en externaliserend gedrag versterkt. Enkele onderzoeken

ondersteunen dit verband. Een reactief temperament, o.a. hoog op boosheid en frustratie, en een hoge mate van prikkelbaarheid lijken belangrijke voorspellers voor de mate waarin psychologische controle geassocieerd wordt met externaliserend gedrag (Joussemet, et al., 2008; Morris, et al., 2002).

Overlap angst en boosheid met internaliserend en externaliserend gedrag

Een belangrijk punt waar rekening mee moet worden gehouden in huidig onderzoek is in hoeverre onderscheid gemaakt kan worden tussen probleemgedrag en temperamentseigenschappen op jonge leeftijd. Wanneer wordt aangenomen dat probleemgedrag een uiting is van onderliggende temperamentseigenschappen, zou kunnen worden verwacht dat metingen van temperament en probleemgedrag enige overlap hebben (Lengua, West & Sandler, 1998). Echter, uit onderzoek van Nigg (2006) blijkt dat een bepaalde temperamentstrek niet samenhangt met één vorm van probleemgedrag. Vaak zijn het combinaties van verschillende temperamentstreken die een kwetsbaarheid scheppen voor het ontwikkelen van probleemgedrag. Het is dan nog omgevingsafhankelijk of deze kwetsbaarheid tot uiting komt. In huidig onderzoek zal hier aandacht aan worden besteed.

Huidig onderzoek

Huidig longitudinaal onderzoek richt zich op temperament als kwetsbaarheidsfactor in de relatie tussen psychologische controle en internaliserend en externaliserend gedrag 21 maanden later. Hierbij wordt verwacht dat angstige kleuters sneller internaliserend gedrag en kleuters die hoog scoren op frustratie sneller externaliserend gedrag ontwikkelen wanneer zij worden blootgesteld aan psychologische controle. Daarentegen wordt geen samenhang verwacht tussen psychologische controle en internaliserend of externaliserend gedrag voor veerkrachtigere kleuters, welke worden gekenmerkt door een lage score op angst en frustratie.

Methoden

Participanten

Participanten worden geworven op reguliere basisscholen in de omgeving van Utrecht, Nederland. Via schoolkranten en websites van scholen wordt informatie omtrent het onderzoek verspreid, waarna ouders de mogelijkheid krijgen zich vrijwillig aan te melden. Participanten zijn 291 kinderen ($M_{leeftijd} = 4,80$ jaar, $SD_{leeftijd} = 0,60$ jaar), waaronder 150 jongens en 141 meisjes uit groep 1 en 2. De meerderheid van de kinderen (76,3%) heeft een Nederlandse nationaliteit. Kinderen komen uit gezinnen waarbij de meerderheid van de moeders (37,5%, $M_{leeftijd} = 37,51$ jaar, $SD_{leeftijd} = 4,40$ jaar) hoger beroepsonderwijs heeft genoten en vaders (39,3%, $M_{leeftijd} = 40,93$ jaar, $SD_{leeftijd} = 6,00$ jaar) een modaal

opleidingsniveau van universitair niveau heeft. Bij moeders van de participanten worden vragenlijsten afgenomen tijdens de screening en op drie verschillende meetmomenten. Tussen de screening (S) en meetmoment een (T1) zit vier maanden; tussen meetmoment een (T1), twee (T2) en drie (T3) zit steeds zeven maanden.

De oorspronkelijke steekproef bevat 291 kleuters. In totaal is tussen de screening en T3 de steekproef verminderd met 155 participanten door uitval ($N= 128$) en selectie van alleen moeders in de steekproef ($N_{\text{vaders}}= 27$). Demografische kenmerken verschillen tussen de uitvallers en de uiteindelijke steekproef. De meerderheid van moeders die tot de uiteindelijke steekproef behoort heeft universitair onderwijs genoten ($N= 39,7\%$), in tegenstelling tot de meerderheid van moeders die tot de uitvallers behoort; die heeft hoger beroepsonderwijs gevolgd ($N= 35,9\%$). Dit verschil is significant ($p= .019$).

Procedure

Voor aanvang van het onderzoek geven moeders schriftelijke toestemming voor participatie. Zowel de screeningsvragenlijsten als de vervolgvragenlijsten worden online, individueel en zonder toezicht afgenomen in de eigen omgeving van de participanten. De vragenlijsten bestaan uit verschillende samengestelde instrumenten, die door iedere participant in dezelfde volgorde worden doorlopen. De screeningsvragenlijst duurt ongeveer 20 minuten, waarop de vervolgvragenlijsten telkens 30-45 minuten in beslag nemen.

Instrumenten

Temperament.

Om angst te meten wordt de subschaal 'Fear' uit de Children's Behavior Questionnaire Short Form (CBQ-SF; Putnam & Rothbart, 2006) gebruikt, die bestaat uit zes items (bijv. 'Is bang van harde geluiden'). De CBQ-SF is het meest recente instrument voor het meten van temperament. De vragenlijst is gebaseerd op een reeks van studies die bewijs leveren voor een sterke psychometrische kwaliteit en voor het onderscheidend vermogen van verschillende dimensies van temperament die de vragenlijst identificeert (Deater-Deckard, Mullineux, Petrill & Thompson, 2009).

Om frustratie te meten wordt de subschaal 'Anger/frustration' uit de CBQ-SF (Putnam & Rothbart, 2006) gebruikt. Deze subschaal bestaat tevens uit zes items (bijv. 'Heeft driftbuien als hij/zij zijn/haar zin niet krijgt'). Moeder geeft op een 7-puntsschaal (1 = helemaal niet van toepassing, tot 7 = volledig van toepassing) aan in welke mate zij het eens is met de stelling, of heeft de mogelijkheid aan te geven deze situatie nooit gezien te hebben. Een aantal items worden omgescoord zodat hogere waardes op alle items overeenkomen met

TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE RELATIE TUSSEN PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

een grotere mate van angst of frustratie. Het gemiddelde over alle items wordt berekend, resulterend in schaalscores voor angst en frustratie. Cronbach's α voor de schaal angst is .668; Cronbach's α voor de schaal frustratie is .723.

Internaliserend en externaliserend gedrag. Verschillende subschalen van de Child Behavior Checklist 1½ - 5 (CBCL) (Achenbach & Rescorla, 2000) worden gebruikt om een score voor de schaal internaliserend en de schaal externaliserend gedrag vast te stellen. De psychometrische kwaliteit is door de COTAN (1999) als voldoende tot goed beoordeeld.

De subschalen 'Stemmingsproblemen' (9 items), 'Angstig/depressief gedrag' (8 items), 'Somatische klachten' (11 items) en 'Teruggetrokken gedrag' (8 items) meten internaliserend gedrag (bijv. 'Stemming en gevoelens veranderen plotseling').

De subschalen 'Aandachtsproblemen' (5 items) en 'Agressief gedrag' (19 items) meten externaliserend gedrag (bijv. 'Koppig, stuurs of prikkelbaar'). Moeder geeft op een 3-puntsschaal (0 = helemaal niet, tot 2 = duidelijk of vaak) aan in welke mate zij het eens is met de stelling. Hogere waardes op alle items komen overeen met een hogere mate van internaliserend en externaliserend gedrag. Het gemiddelde over alle items horend bij internaliserend gedrag en over alle items horend bij externaliserend gedrag wordt berekend, resulterend in schaalscores voor internaliserend en externaliserend gedrag op T1 en T3. Cronbach's α voor de schaal internaliserend gedrag op T1 is .849 en op T3 .862; Cronbach's α voor de schaal externaliserend gedrag op T1 is .896 en op T3 .889.

Psychologische controle. Meerdere instrumenten worden gebruikt om psychologische controle te meten. Een aantal items worden omgescoord zodat hogere waardes op alle items overeenkomen met een grotere mate van overreactiviteit, machtsuitoefening en negeren.

De Parenting Scale (PS; Arnold, O'Leary, Wolff, & Acker, 1993) meet overreactiviteit (9 items). De validiteit en betrouwbaarheid zijn als voldoende beoordeeld (Arnold, O'Leary, Wolff & Acker, 1993). Voor elk item wordt een situatie geschetst (bijv. 'Wanneer mijn kind zich misdraagt...'), waarbij twee uiterste reacties worden genoemd (bijv. 'Lees ik mijn kind uitgebreid de les' en 'Blijf ik kort en terzake tegen mijn kind'). Moeders geven op een 7-puntsschaal aan welke manier van reageren het beste bij hen past. Het gemiddelde over alle items wordt berekend, resulterend in een schaalscore. Cronbach's α is .817.

Met de subschaal 'Machtsuitoefening' uit de Parental Dimensions Inventory/Vragenlijst Opvoedings-Dimensies (PDI; Power, 1993) wordt machtsuitoefening gemeten (12 items) (bijv. 'Uw kind wordt brutaal als u hem/haar iets verbiedt'). Moeder geeft vervolgens aan bij elk van de antwoord categorieën (stem verheffen; fysiek straffen; onthouden van

privileges of het kind een extra taakje geven) hoe waarschijnlijk het is dat zij zo zou reageren op een 5-puntsschaal (1 = zeer onwaarschijnlijk, tot 5 = zeer waarschijnlijk). Het gemiddelde over alle items wordt berekend, resulterend in een schaalscore. Cronbach's α is .769.

Met de subschaal 'Negeren' uit de Nijmeegse opvoedingsvragenlijst (NOV; Wels & Robbroeckx, 1996) wordt negeren gemeten (5 items) (bijv. 'Als mijn kind iets doet wat niet mag, kijk ik vaak boos en doe alsof zij/hij er niet is'). Moeder beantwoordt deze stelling op een 6-puntsschaal (1 = helemaal mee oneens, tot 6 = helemaal mee eens). Het gemiddelde over alle items wordt berekend, resulterend in een schaalscore. Cronbach's α is .790.

Wanneer een schaal onbetrouwbaar blijkt (Cronbach's $\alpha \leq .6$) wordt deze verwijderd uit de dataset. De schaal 'Overbescherming' uit de Eгна Minnen Beträffande Uppfostran (EMBU-P; Deković, et al., 2006) die oorspronkelijk zou worden meegenomen in het meten van psychologische controle wordt verwijderd vanwege onvoldoende betrouwbaarheid (Cronbach's $\alpha = .444$) en lage correlaties met overige schalen ($r = .111, .165, .342$). Correlaties tussen overreactiviteit, machtsuitoefening en negeren worden gecontroleerd ($r = .412, .490, .324$). Vervolgens wordt aan de hand van berekende schaalscores een factoranalyse uitgevoerd om te controleren of de overige drie schalen daadwerkelijk tot één construct psychologische controle gecombineerd kunnen worden. Tenslotte worden de schalen gestandaardiseerd en gecombineerd tot een schaalscore door het gemiddelde van de drie gestandaardiseerde schaalscores te nemen. Daarbij wordt nogmaals de betrouwbaarheid van de gecombineerde schaal 'psychologische controle' berekend, Cronbach's α is .664.

Analyse plan

Analyses worden gedaan met IBM SPSS 24 statistics. De twee hypothesen worden apart van elkaar geanalyseerd in een hiërarchische multiple regressieanalyse. Voorwaarden worden eerst gecontroleerd. In de eerste analyse wordt de stabiliteit van het probleemgedrag gemeten door te controleren voor het verband tussen internaliserend gedrag op T1 en internaliserend gedrag op T3. Vervolgens wordt de relatie tussen psychologische controle op T1 en internaliserend gedrag op T3 gemeten. Hierdoor kan de invloed van langdurige blootstelling beter bekeken worden dan wanneer beide constructen op bijvoorbeeld meetmoment 2 (T2) worden bekeken. In dezelfde stap wordt ook het hoofdeffect van angst (S) op internaliserend gedrag (T3) gemeten. Tot slot wordt het interactie effect van psychologische controle en angst op internaliserend gedrag (T3) toegevoegd. In de tweede analyse wordt de stabiliteit van het probleemgedrag gemeten door te controleren voor het verband tussen externaliserend gedrag op T1 en externaliserend gedrag op T3. Vervolgens wordt de relatie tussen psychologische

TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE RELATIE TUSSEN PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

controle op T1 en externaliserend gedrag op T3 gemeten. In dezelfde stap wordt ook het hoofdeffect van frustratie (S) op externaliserend gedrag (T3) gemeten. Tot slot wordt het interactie effect van psychologische controle en frustratie op externaliserend gedrag (T3) toegevoegd. P-waardes lager of gelijk aan .05 zijn significant. Daarnaast zal om te besluiten of hoofd- en interactie-effecten significant zijn, gekeken worden naar het betrouwbaarheidsinterval. Wanneer het betrouwbaarheidsinterval (95% BI) geen nul bevat, is het effect significant. Bij een significant interactie-effect zal vervolgens de effect grootte (Cohen's f^2) worden berekend. f^2 waardes van .02 zijn klein, van .15 zijn gemiddeld, en van .35 zijn groot (Cohen, 1988). Vervolgens zal het interactie-effect zichtbaar worden gemaakt in een grafiek waarbij de relatie tussen psychologische controle en probleemgedrag wordt weergegeven voor verschillende waardes van angst of frustratie.

Resultaten

Beschrijvende resultaten

Correlaties behorend bij de eerste hypothese worden weergegeven in tabel 1. Correlaties behorend bij de tweede hypothese worden weergegeven in tabel 2.

Tabel 1

Correlaties, gemiddelden en standard deviaties van de studie variabelen

	1	2	3	4
1 Psychologische controle				
2 Temperament angst	.070			
3 Internaliserend gedrag T1	.238***	.117		
4 Internaliserend gedrag T3	.209**	.196**	.716***	
Gemiddelde	0.02	3.43	0.25	0.21
SD	0.48	1.13	0.18	0.18

Noot. Psychologische controle is gemeten op T1; temperament is gemeten op S.

* $p < .05$ ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Tabel 2

Correlaties, gemiddelden en standard deviaties van de studie variabelen

	1	2	3	4
1 Psychologische controle				
2 Temperament frustratie	.297***			
3 Externaliserend gedrag T1	.383***	.390***		
4 Externaliserend gedrag T3	.361***	.417***	.767***	
Gemiddelde	0.02	3.45	0.50	0.40
SD	0.48	1.01	0.31	0.28

Noot. Psychologische controle is gemeten op T1; temperament is gemeten op S.

* $p < .05$ ** $p < .01$. *** $p < .001$.

TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE RELATIE TUSSEN PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

Zowel internaliserend als externaliserend gedrag is redelijk stabiel over tijd. Correlaties tussen internaliserend gedrag op T1 en T3 én correlaties tussen externaliserend gedrag op T1 en T3 zijn hoog. Daarnaast zijn hogere waarden op psychologische controle geassocieerd met hogere waarden op zowel internaliserend als externaliserend gedrag op T3. Er is geen correlatie tussen een angstig temperament en psychologische controle. Daarentegen hangt een frustratievol temperament wel samen met psychologische controle. Tenslotte scoren angstige kinderen hoger op internaliserend gedrag en scoren kinderen met een temperament gekenmerkt door frustratie hoger op externaliserend gedrag.

Daarnaast wordt naar gemiddelden en standaardafwijkingen gekeken. Daarbij valt op dat wat betreft temperament gemiddelden rond het middelpunt van de schaal (bereik 1-7) liggen en er voldoende variatie in de scores aanwezig is. Daarentegen scoren kinderen juist opvallend laag op zowel externaliserend als internaliserend gedrag op beide meetmomenten (bereik 0-2) en is er weinig variatie in de scores. Om de schaal psychologische controle te construeren zijn gestandaardiseerde waarden gebruikt, waardoor niets gezegd kan worden over het gemiddelde dat een gestandaardiseerde waarde van 0 heeft.

Moderatie van de relatie tussen opvoeding en kindgedrag door temperament

Er wordt voldaan aan de voorwaarden voor hiërarchische multiple regressie.

Tabel 3

Voorspellen internaliserend gedrag op T3

	Stap 1			Stap 2			Stap 3		
	B	SE	β	B	SE	β	B	SE	β
Internaliserend gedrag T1	.701	.051	.716***	.676	.052	.690***	.676	.053	.690***
Temperament angst				.016	.008	.100	.016	.009	.100
Psychologische controle				.021	.024	.047	.021	.024	.047
Psychologische controle*angst							.000	.020	.001
R^2		.512***			.524			.524	
ΔR^2		.512***			.012			.000	

Noot. Psychologische controle is gemeten op T1; temperament is gemeten op S. * $p < .05$ ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Internaliserend gedrag

Om het percentage verklaarde variantie van internaliserend gedrag op T3 door internaliserend gedrag op T1, angst, psychologische controle en het moderatie-effect van angst in te schatten, wordt een hiërarchische multiple regressie analyse uitgevoerd.

De resultaten van de regressieanalyse staan beschreven in Tabel 3. Uit de analyse blijkt dat internaliserend gedrag op T1 grotendeels internaliserend gedrag op T3 voorspelt. Wanneer de variabelen angst en psychologische controle aan de analyse worden toegevoegd,

TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE RELATIE TUSSEN PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

blijken deze niet significant meer van de variantie te verklaren. Angstige kinderen of kinderen die worden blootgesteld aan psychologische controle vertonen niet meer internaliserend gedrag dan kinderen zonder deze kenmerken. Daarbij is de relatie tussen psychologische controle en internaliserend gedrag op T3 afwezig, ongeacht een angstig temperament.

Tabel 4
Voorspellen externaliserend gedrag op T3

	Stap 1			Stap 2			Stap 3		
	B	SE	β	B	SE	β	B	SE	β
Externaliserend gedrag T1	.715	.045	.764***	.652	.051	.697***	.652	.052	.696***
Temperament frustratie				.029	.015	.103*	.028	.015	.098
Psychologische controle				.046	.037	.064	.047	.038	.066
Psychologische controle*frustratie							-.017	.034	-.024
R^2			.583***			.597*			.598
ΔR^2			.583***			.014*			.001

Noot. Psychologische controle is gemeten op T1; temperament is gemeten op S. * $p < .05$ ** $p < .01$. *** $p < .001$.

Externaliserend gedrag

Om het percentage verklaarde variantie van externaliserend gedrag op T3 door externaliserend gedrag op T1, frustratie, psychologische controle, en het moderatie-effect van frustratie in te schatten, wordt een hiërarchische multiple regressie analyse uitgevoerd.

De resultaten van de regressieanalyse staan beschreven in Tabel 4. Uit de analyse blijkt dat externaliserend gedrag op T1 58,3% van de variantie op externaliserend gedrag op T3 verklaart. Wanneer de variabelen frustratie en psychologische controle aan de analyse worden toegevoegd, blijken deze significant meer van de variantie te verklaren. Kinderen met een temperament gekenmerkt door frustratie ervaren meer externaliserend gedrag dan kinderen zonder dit temperament. Daarentegen vertonen kinderen die worden blootgesteld aan psychologische controle niet meer externaliserend gedrag dan kinderen die dat wel worden. Daarbij is de relatie tussen psychologische controle en externaliserend gedrag op T3 afwezig, ongeacht een frustratievol temperament.

Discussie

Huidig onderzoek richt zich op de vraag of enerzijds angst de link tussen psychologische controle en internaliserend gedrag en anderzijds frustratie de link tussen psychologische controle en externaliserend gedrag zou modereren. De resultaten komen niet overeen met de hypothesen. Er is geen verband tussen psychologische controle en probleemgedrag, ongeacht

het temperament van de kleuters. Deze studie benadrukt het belang van verder onderzoek naar de omstandigheden waaronder psychologische controle gerelateerd is aan probleemgedrag.

Verbanden tussen psychologische controle, temperament en probleemgedrag

Hoewel ondersteund door eerder onderzoek (Barber, 1996; Barber, Olsen & Shagle, 1994; Van Der Bruggen, et al., 2008), wordt in huidige studie geen bewijs gevonden voor meer internaliserend of externaliserend gedrag onder kleuters die werden blootgesteld aan psychologische controle. Mogelijk wordt dit verklaard door de homogeniteit van de steekproef. Participanten scoren zeer laag op probleemgedrag, waardoor als er al een verband zou zijn dit moeilijk te ontdekken is binnen deze steekproef. Ook angst kan niet in verband worden gebracht met een verhoogde score op internaliserend gedrag, ondanks onderbouwing vanuit de literatuur (Bates, et al., 1998; Scholten, et al., 2006; Sportel, et al., 2013). Daarentegen wordt bij kinderen met een temperament gekenmerkt door frustratie meer externaliserend gedrag waargenomen door moeders, hetgeen in lijn met eerder onderzoek (Hundt, Kimbrel, Mitchell & Nelson-Gray, 2008). Een mogelijke verklaring voor het vinden van een verband tussen frustratie en externaliserend gedrag en niet voor angst en internaliserend gedrag, is dat het frustratievolle temperament dat passend is bij een kind op kleuterleeftijd mogelijk psychologische controle bij ouders uitlokt, waarbij ouders regels stellen en het kind begrenzen. Als reactie op die controle vertonen kinderen kwaadheid, frustratie en woedebuien (Van Meenen, 2008). Een angstig temperament is minder zichtbaar op jonge leeftijd en lokt mogelijk geen psychologische controle bij ouders uit. Uit tabel 1 en 2 blijkt dat er inderdaad een verband is tussen een frustratievol temperament en psychologische controle ($r = .297$) en tussen psychologische controle en externaliserend gedrag ($r = .361$), maar niet tussen een angstig temperament en psychologische controle ($r = .070$). Deze samenhang wijst mogelijk op bidirectionaliteit in het verband tussen kind kenmerken en opvoedgedrag. Waarbij niet alleen opvoeding het gedrag van een kind voorspelt, maar een kind ook bepaald opvoedgedrag kan uitlokken.

Internaliserend en externaliserend gedrag wordt grotendeels verklaard door de stabiliteit. De mate waarin kinderen internaliserend dan wel externaliserend gedrag vertonen is vergelijkbaar op het begin en eind van de studie. Dit sluit aan bij literatuur waar eveneens hoge stabiliteit voor gedragsproblemen wordt gevonden (Reitz, Deković & Meijer, 2005).

Modererende rol van temperamentseigenschappen

In huidig onderzoek wordt geen verband tussen psychologische controle en probleemgedrag gevonden, ongeacht het temperament van het kind. Dit is niet in lijn met een

deel van de literatuur (Bates, et al., 1998; Compas, Connor-Smith & Jaser, 2004; Kiff, Lengua & Zalewski, 2011; Kochanska, et al., 2015). Op basis van een kwetsbaarder of veerkrachtiger temperament kan geen onderscheid gemaakt worden tussen de kinderen die door psychologische controle probleemgedrag ontwikkelen en degenen die dat niet doen. Dat geldt in ieder geval voor de temperamentseigenschappen die in huidig onderzoek zijn gekozen, namelijk angst en frustratie. Er zijn echter meerdere studies waarin geen modererende rol van temperament in de relatie tussen psychologische controle en internaliserend of externaliserend gedrag werd gevonden (Jutengren, Kerr & Stattin, 2011; Davis, Votruba-Drzal & Silk, 2015). Zo bleek uit de studie van Lengua (2008) dat op basis van een temperament gekenmerkt door frustratie of angst geen onderscheid gemaakt kon worden tussen kinderen die door psychologische controle internaliserend of externaliserend gedrag ontwikkelden. Een opvallend resultaat uit een andere studie is dat hoewel kinderen met een temperament gekenmerkt door frustratie onder invloed van psychologische controle eerder externaliserend gedrag laten zien, deze associatie verdwijnt met de leeftijd van 5 jaar (Edwards & Hans, 2015). Het zou zo kunnen zijn dat kinderen zich op vijfjarige leeftijd beter verstaanbaar hebben leren maken waardoor ze niet alleen met fysieke agressie, maar ook op andere manieren (bijv. verbaal) kunnen reageren op omgevingsstress. Daarnaast is het mogelijk dat externaliserend gedrag een natuurlijke toename heeft in de peutertijd, ook wel peuterpubertijd genoemd, waarna externaliserend gedrag automatisch afneemt. Mogelijk speelt deze verklaring in huidig onderzoek met een steekproef met een gemiddelde leeftijd van bijna vijf jaar een rol. Daarnaast toont de studie van Engle en McElwain (2001) aan dat psychologische controle gerelateerd is aan probleemgedrag, maar alleen voor jongens met frustratievol temperament. Dit sluit aan bij eerder genoemde verklaring dat een frustratievol temperament dat passend is bij een kind op kleuterleeftijd mogelijk psychologische controle bij ouders uitlokt in tegenstelling tot een hoog angstig temperament. Mogelijk is dit voor jongens waarschijnlijker dan voor meisjes en wordt externaliserend gedrag bij jongens als meest problematisch gezien. In huidige studie is echter geen onderscheid gemaakt tussen jongens en meisjes.

Limitaties en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

Een sterk punt van huidig onderzoek is dat het zowel internaliserend als externaliserend probleemgedrag heeft bestudeerd. Vanwege weinig onderzoek naar externaliserend gedrag in relatie tot psychologische controle en temperament, is huidig

onderzoek een aanvulling. Daarnaast is huidig onderzoek longitudinaal, waardoor veranderingen over tijd kunnen worden gemeten.

Dit onderzoek heeft echter ook een aantal limitaties. De tijd tussen de eerste screening en het laatste meetmoment is wellicht te kort om veranderingen in probleemgedrag waar te nemen op deze leeftijd. Uit de literatuur blijkt dat veranderingen in probleemgedrag onder kleuters kunnen worden opgemerkt wanneer gedrag over langere tijd wordt vergeleken (bijv. op drie- en zevenjarige leeftijd) (Verhulst & Boomsma, 2003). Daarvoor zou in toekomstig onderzoek mogelijk de tijdsspanne tussen verschillende meetmomenten kunnen worden verlengd. Daarnaast zijn een temperament gekenmerkt door frustratie en externaliserend gedrag redelijk sterk positief gecorreleerd ($r = .417$), maar is de correlatie laag genoeg om deze als twee onafhankelijke constructen te beschouwen. Verdere limitatie van huidig onderzoek is de homogeniteit van de steekproef. De meerderheid van de ouders heeft hoger beroepsonderwijs gevolgd of is universitair geschoold. Toekomstig onderzoek zou een meer heterogene steekproef kunnen selecteren, waardoor de resultaten van onderzoek kunnen worden gegeneraliseerd naar een bredere groep. Ten vierde, huidig onderzoek heeft bij het analyseren van de gegevens aparte analyses uitgevoerd voor internaliserend en externaliserend gedrag. Tevens werd de temperamentseigenschap angst alleen in combinatie met internaliserend gedrag gemeten en frustratie alleen in combinatie met externaliserend gedrag. Mogelijk zijn het andere of combinaties van meerdere temperamentstrekken die een kwetsbaarheid scheppen voor het ontwikkelen van probleemgedrag, zoals voorgesteld in de literatuur (Nigg, 2006). Toekomstig onderzoek zou beide analyses kunnen combineren en meerdere temperamentseigenschappen toe kunnen voegen. Tot slot heerst in de literatuur veel verwarring over het concept psychologische controle. Een aantal elementen lijken steeds terug te keren in de definitie ervan, namelijk weinig warmte, afwijzing en beperking van de autonomie ontwikkeling (Barber, 1996; Lengua, 2008; Zhou, et al., 2004), maar deze kenmerken naast psychologische controle ook een niet-responsieve, inconsequente, en autoritaire ouderschapsstijl. In huidig onderzoek is een combinatie van drie instrumenten gebruikt om de maat psychologische controle te construeren. Hoewel deze schalen in een factoranalyse laden op de factor psychologische controle, zijn de correlaties tussen schalen niet erg hoog. In vervolgonderzoek zouden hoge correlaties tussen de schalen een voorwaarde kunnen zijn voor het combineren van de schalen. Wat betreft instrumentaria voor psychologische controle; dit zal tussen onderzoeken mogelijk variëren. Hierdoor zijn resultaten uit verschillende onderzoeken niet eenduidig en kunnen uitkomsten niet vergeleken

TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE RELATIE TUSSEN PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

worden. Idealiter zouden alle studies naar psychologische controle eenzelfde betrouwbaar en valide instrument gebruiken dat ontwikkeld is voor het meten van psychologische controle.

Implicaties en conclusie

Uit huidig onderzoek kwam naar voren dat een hoge mate van frustratie een voorspeller was voor meer externaliserend gedrag. Daarnaast blijkt probleemgedrag stabiel gedurende 21 maanden tijdens de kleuterleeftijd. Huidig onderzoek vond geen modererende rol voor angst en frustratie in het verband tussen psychologische controle en probleemgedrag. Enerzijds zou dit kunnen betekenen dat het verband niet zo rechtlijnig is als in huidig onderzoek verondersteld. Anderzijds zou dit kunnen betekenen dat het verband er daadwerkelijk is, maar mogelijk vanwege eerder genoemde limitaties niet is gebleken uit huidig onderzoek. Toekomstig onderzoek zal dit moeten uitwijzen.

Literatuurlijst

- Abaied, J.L., & Emond, C. (2013). Parent psychological control and responses to interpersonal stress in emerging adulthood moderating effects of behavioral inhibition and behavioral activation. *Emerging Adulthood, 1*, 258-270.
- Achenbach, T.M., & Rescorla, L. (2000). *Child behavior checklist*. Burlington.
- Arnold, D.S., O'Leary, S.G., Wolff, L.S., & Acker, M.M. (1993). The Parenting Scale: a measure of dysfunctional parenting in discipline situations. *Psychological Assessment, 5*, 137.
- Barber, B.K. (1996). Parental Psychological Control: Revisiting a Neglected Construct. *Child Development, 67*, 3296-33.
- Barber, B.K., Olsen, J.E., & Shagle, S.C. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development, 65*, 1120-1136.
- Barber, B.K., Stolz, H.E., Olsen, J.A., Collins, W.A., & Burchinal, M. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 147*.
- Bates, J.E., Pettit, G.S., Dodge, K.A., & Ridge, B. (1998). Interaction of temperamental resistance to control and restrictive parenting in the development of externalizing behavior. *Developmental Psychology, 34*, 982.
- Buss, K.A., & Goldsmith, H.H. (1998). Fear and anger regulation in infancy: Effects on the temporal dynamics of affective expression. *Child Development, 69*, 359-374.
- Cicchetti, D., & Rogosch, F.A. (2002). A developmental psychopathology perspective on adolescence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 70*, 6.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Colder, C.R., Lochman, J.E., & Wells, K.C. (1997). The moderating effects of children's fear and activity level on relations between parenting practices and childhood symptomatology. *Journal of Abnormal Child Psychology, 25*, 251-263.
- Colhoun, H.M., McKeigue, P.M., & Davey Smith, G. (2003). Problems of reporting genetic associations with complex outcomes. *Lancet, 361*, 865-872

TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE RELATIE TUSSEN
PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

- Compas, B.E., Connor-Smith, J., & Jaser, S.S. (2004). Temperament, stress reactivity, and coping: Implications for depression in childhood and adolescence. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 33*, 21-31.
- Conger, K.J., Conger, R.D., & Scaramella, L.V. (1997). Parents, siblings, psychological control, and adolescent adjustment. *Journal of Adolescent Research, 12*, 113-138.
- Davis, S., Votruba-Drzal, E., & Silk, J.S. (2015). Trajectories of internalizing symptoms from early childhood to adolescence: Associations with temperament and parenting. *Social Development, 24*, 501–520.
- Deater-Deckard, K., Mullineaux, P.Y., Petrill, S.A., & Thompson, L.A. (2009). Effortful control, surgency, and reading skills in middle childhood. *Reading and Writing, 22*, 107-116.
- Deković, M., Ten Have, M., Vollebergh, W., Pels, T., Oosterwegel, A., Wissink, I., et al. (2006). Meten van opvoeding in autochtone en allochtone gezinnen: Constructequentie van de EMBU vragenlijst. In T. Pels, & W. Vollebergh (Red.), *Diversiteit in opvoeding en ontwikkeling: Een overzicht van recent onderzoek in Nederland* (pp. 91-101). Amsterdam: Aksant.
- Edwards, R.C., & Hans, S.L. (2015). Infant risk factors associated with internalizing, externalizing, and co-occurring behavior problems in young children. *Developmental Psychology, 51*, 489–499.
- Eisenberg, N., Fabes, R.A., Guthrie, I.K., Murphy, B.C., Maszk, P., Holmgren, R., & Suh, K. (1996). The relations of regulation and emotionality to problem behavior in elementary school children. *Development and Psychopathology, 8*, 141-162.
- Engle, J.M., & McElwain, N.L. (2011). Parental reactions to toddlers' negative emotions and child negative emotionality as correlates of problem behavior at the age of three. *Social Development, 20*, 251–271.
- Grolnick, W.S., & Ryan, R.M. (1989). Parent styles associated with children's self-regulation and competence in school. *Journal of Educational Psychology, 81*, 143.
- Hundt, N.E., Kimbrel, N.A., Mitchell, J.T., & Nelson-Gray, R.O. (2008). High BAS, but not low BIS, predicts externalizing symptoms in adults. *Personality and Individual Differences, 44*, 565-575.
- Joussemet, M., Vitaro, F., Barker, E.D., Côté, S., Nagin, D.S., Zoccolillo, M., & Tremblay, R.E. (2008). Controlling parenting and physical aggression during elementary school. *Child Development, 79*, 411-425.

TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE RELATIE TUSSEN PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

- Junger, M. (2003). Prevalentie van psychosociale problemen, in J. Mesman and W. Meeus (eds), *Psychosociale Problemen bij Adolescenten*. Den Haag: Uitgeverij Van Gorcum.
- Jutengren, G., Kerr, M., & Stattin, H. (2011). Adolescents' deliberate self-harm, interpersonal stress, and the moderating effects of self-regulation: A two-wave longitudinal analysis. *Journal of School Psychology, 49*, 249–264.
- Kiff, C.J., Lengua, L.J., & Zalewski, M. (2011). Nature and nurturing: Parenting in the context of child temperament. *Clinical Child and Family Psychology Review, 14*, 251-301.
- Kochanska, G., Boldt, L.J., Kim, S., Yoon, J.E., & Philibert, R.A. (2015). Developmental interplay between children's biobehavioral risk and the parenting environment from toddler to early school age: prediction of socialization outcomes in preadolescence. *Development and Psychopathology*, 1-16.
- Kochanska, G., & Kim, S. (2013). Difficult temperament moderates links between maternal responsiveness and children's compliance and behavior problems in low-income families. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 54*, 323-332.
- Lengua, L.J. (2008). Anxiousness, Frustration, and Effortful Control as Moderators of the Relation between Parenting and Adjustment in Middle-childhood. *Social Development, 17*, 554-577.
- Lengua, L.J., West, S.G., & Sandler, I.N. (1998). Temperament as a predictor of symptomatology in children: Addressing contamination of measures. *Child Development, 69*, 164-181.
- Matte-Gagné, C., Harvey, B., Stack, D.M., & Serbin, L.A. (2015). Contextual Specificity in the Relationship between Maternal Autonomy Support and Children's Socio-emotional Development: A Longitudinal Study from Preschool to Preadolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 44*, 1528-1541
- Mervielde, I., & De Pauw, S.S. (2012). Models of child temperament. *Handbook of Temperament, 21-40*.
- Moffitt, T.E. (2005). The new look of behavioral genetics in developmental psychopathology: gene-environment interplay in antisocial behaviors. *Psychological Bulletin, 131*, 533.
- Monroe, S.M., & Simons, A.D. (1991). Diathesis-stress theories in the context of life stress research: implications for the depressive disorders. *Psychological Bulletin, 110*, 406.

TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE RELATIE TUSSEN
PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

- Morris, A.S., Silk, J.S., Steinberg, L., Sessa, F.M., Avenevoli, S., & Essex, M.J. (2002). Temperamental vulnerability and negative parenting as interacting predictors of child adjustment. *Journal of Marriage and Family*, *64*, 461-471.
- Nigg, J.T. (2006). Temperament and developmental psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *47*, 395-422.
- Olsen, S.F., Yang, C., Hart, C.H., Robinson, C.C., Wu, P., Nelson, D.A., ... & Wo, J. (2002). Maternal psychological control and preschool children's behavioral outcomes in China, Russia, and the United States. *Intrusive Parenting: How Psychological Control Affects Children and Adolescents*, 235-262.
- Pettit, G.S., Laird, R.D., Dodge, K.A., Bates, J.E., & Criss, M.M. (2001). Antecedents and behavior-problem outcomes of parental monitoring and psychological control in early adolescence. *Child Development*, *72*, 583-598.
- Power, T.G. (1993). Parenting dimensions inventory (PDI): A research manual. *Unpublished manuscript, University of Houston*.
- Putnam, S.P., & Rothbart, M.K. (2006). Development of short and very short forms of the Children's Behavior Questionnaire. *Journal of Personality Assessment*, *87*, 102-112.
- Reitz, E., Deković, M., & Meijer, A.M. (2005). The structure and stability of externalizing and internalizing problem behavior during early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, *34*, 577-588.
- Rothbart, M.K. (1991). Temperament. In *Explorations in Temperament* (pp. 61-74). Springer US.
- Rothbart, M.K., Ahadi, S.A., & Hershey, K.L. (1994). Temperament and social behavior in childhood. *Merrill-Palmer Quarterly* (1982), 21-39.
- Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity. Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *The British Journal of Psychiatry*, *147*, 598-611.
- Scholten, M.R., van Honk, J., Aleman, A., & Kahn, R.S. (2006). Behavioral inhibition system (BIS), behavioral activation system (BAS) and schizophrenia: Relationship with psychopathology and physiology. *Journal of Psychiatric Research*, *40*, 638- 645.
- Silk, J.S., Morris, A.S., Kanaya, T., & Steinberg, L. (2003). Psychological control and autonomy granting: Opposite ends of a continuum or distinct constructs?. *Journal of Research on Adolescence*, *13*, 113-128.

TEMPERAMENTSEIGENSCHAPPEN ALS MODERATOREN IN DE RELATIE TUSSEN
PSYCHOLOGISCHE CONTROLE EN PROBLEEMGEDRAG

- Sportel, B.E., Nauta, M.H., de Hullu, E., & de Jong, P.J. (2013). Predicting internalizing symptoms over a two year period by BIS, FFFS and attentional control. *Personality and Individual Differences, 54*, 236-240.
- Steenbeek, C.K. (2011). Het niveau van adaptieve vaardigheden bij jeugdigen zonder en met gedragsproblemen. Masterscriptie.
- Stone, L.L., Otten, R., Janssens, J.M., Soenens, B., Kuntsche, E., & Engels, R.C. (2013). Does parental psychological control relate to internalizing and externalizing problems in early childhood? An examination using the Berkeley puppet interview. *International Journal of Behavioral Development, 37*, 309-318.
- Van Der Bruggen, C.O., Stams, G.J.J., & Bögels, S.M. (2008). Research Review: The relation between child and parent anxiety and parental control: a meta-analytic review. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49*, 1257-1269.
- Van Meenen, M. (2008). Woedebuien bij peuters en kleuters: de relatie met temperament en ouderlijk gedrag. Psychologie/Psychiatrie, Sociale wetenschappen; Universiteit Gent.
- Verhulst, F.C., & Boomsma, D.I. (2003). Genetic and environmental contributions to stability and change in children's internalizing and externalizing problems. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 42*, 1212-1220
- Wels, P.M.A. & Robbroeckx, L.M.H. (1996). Nijmeegse Vragenlijst voor de Opvoedingssituatie (NVOS): Handleiding. Amsterdam: Harcourt Publishers.
- Zhou, Q., Eisenberg, N., Wang, Y., & Reiser, M. (2004). Chinese children's effortful control and dispositional anger/frustration: relations to parenting styles and children's social functioning. *Developmental Psychology, 40*, 352-366.
- Zuckerman, M. (1999). Diathesis-stress models, in *Vulnerability to Psychopathology: A biosocial model*. Washington, DC, US: American Psychological Association